

Tussen vrijheid en verbondenheid: van belangen naar waarden

5

Majesteit, dames en heren,

10 Het toeval brengt ons hier vandaag bijeen. 450 Jaar geleden voer een vloot van
de watergeuzen onderweg naar de Waddenzee al voorbij Den Briel toen de wind
draaide en de kapersvloot van Lumey en Bloys van Treslong onvoorzien de
mondung van de Maas werd ingeblazen. Voor Den Briel gingen de
geuzenschepen voor anker. Toen hen bleek dat er geen Spaans garnizoen in de
15 stad was en geen Spaanse troepen in de buurt waren, namen de geuzen Den
Briel in. In naam van Oranje, hoewel Oranje nog lange tijd geen weet zou
hebben van de inname. De Opstand, die na de slag bij Heiligerlee vier jaar
eerder niet veel successen meer had gekend, boekte eindelijk weer eens een
overwinning. Dankzij Spaanse afwezigheid en een noordwesterwind.

20

Lumey stond niet bekend om zijn zachtzinnigheid. De geschiedenisboeken
maken melding van zijn voornemen om Den Briel na de inname maar meteen
plat te branden. Bloys van Treslong, toevallig afkomstig uit Den Briel, wist hem
hiervan af te houden.

25

Desondanks werden kerken, kloosters, priesters en monniken door de beide
heren niet gespaard. Zij vochten voor de vrijheid en die hadden zij nu, toevallig
of niet, in Den Briel gevestigd. Niet veel later veroverden de geuzen ook
Gorkum, Gouda en andere steden. Telkens weer moesten katholieke levens en
30 eigendommen eraan geloven. Op 9 juli 1572 liet Lumey negentien monniken uit

Gorkum bij Den Briel ophangen. De martelaren van Gorkum waren geboren. De strijd voor godsdienstvrijheid was ook een weinig verdraagzame, weinig vrijheidminnende, maar wel bloedige godsdienstoorlog.

35 Nu, na viereneenhalve eeuw terugkijkend naar dat tumultueuze jaar 1572, kunnen wij, met enig ongemakkelijk gemak, de ironie in de geschiedenis herkennen: de samenloop van Lumeys wrede successen en wandaden, met de populariteit van het Wilhelmus onder de opstandelingen, een geuzenlied waarin Willem van Oranje zegt de tirannie te willen verdrijven, *niet* te willen
40 vervangen door een nieuwe.

Het Wilhelmus paste in de propagandaoorlog of pamflettenstrijd die de Opstand ook was. Immers, de strijd van de opstandelingen ging om vrijheid en verdraagzaamheid, om ruimte voor afwijkende opvattingen en daarmee om
45 verscheidenheid. Natuurlijk was dat ook een woordenstrijd, een strijd om de *hearts and minds* in de Nederlanden.

Eén van de bekendste propagandisten, hij werd wel ‘de penvoerder van de Opstand’ genoemd, was Filips van Marnix oftewel Marnix van Sint- Aldegonde
50 Deze leerling van Calvijn is altijd beschouwd als één van de kanshebbers voor het auteurschap van het Wilhelmus. En al waren vrijheid en verdraagzaamheid centrale noties in de propaganda van de Opstand en werkelijke idealen van Oranje, in privécorrespondentie betitelde Marnix gewetensvrijheid als ketterse onzin.

55

Vrijheidsdrang en bloedvergieten. Deze samenloop zou de geschiedenis ons nadien telkens opnieuw en telkens op nieuwe plaatsen in de wereld voor ogen toveren: de vrijheidsstrijd die waar de vrijheid eenmaal gewonnen is, deze aan anderen wil ontnemen of onthouden. Alsof vrijheid niet het doel was, maar

60 slechts een middel of, ten minste, niet voor iedereen bedoeld was. Alsof de
eigen vrijheid niet zonder de onderwerping van de ander kan.

Misschien zien we hier het verschil tussen vrijheid, verdraagzaamheid en
verscheidenheid als belangen en als waarden. Het zijn belangen zolang wij ze
65 opeisen voor onszelf. Om te geloven wat wij willen, om te belijden wat wij
willen, om te zijn wie *wij* willen zijn. Het worden pas waarden als wij ermee
ook ruimte willen maken voor anderen. Ruimte voor *hun* geloof, *hun* belijdenis,
hun aanwezigheid. Als we, zoals Willem van Oranje in het Wilhelmus,
daadwerkelijk de tirannie willen verdrijven en niet vervangen.

70

*

Vandaag staan wij stil bij het begin van de geboorte van Nederland. En bij de
ontwikkeling hier te lande van vrijheid, verscheidenheid en verdraagzaamheid,
75 van belangen naar waarden. Van belangen van een onderdrukte minderheid naar
waarden van een politieke gemeenschap. Een politieke gemeenschap die
inmiddels veel groter is dan Nederland. Het zijn waarden waarvoor ook de
Europese Unie zegt te staan en die juist dezer dagen zo belangrijk en zo
kwetsbaar blijken. Ook in Europa. Lviv ligt dichterbij Brielle dan Madrid.

80

De weg van belang naar waarde is op geen enkel moment onomkeerbaar. Ook
in het domein van waarden is de geschiedenis geen rechte weg naar een
lichtende stad op een heuveltop.

85 Ook dat laat de wordingsgeschiedenis van Nederland ons keer op keer zien.
Ik denk aan hoe, in de kronkelige loop van de geschiedenis, de opvattingen over
slavernij en slavenhandel veranderden.

In de Noordelijke Nederlanden werd aan het begin van de Opstand de
90 onvrijheid van de slavernij en slavenhandel, de koop en verkoop van mensen
nog veroordeeld als een ‘Paepse dwaling’. Een dwaling waaraan het koloniale
Spanje en Portugal zich schuldig maakten. De onderdrukte Nederlanden wilden
er niets mee van doen hebben.

95 Maar als enkele decennia later de Republiek der Zeven Verenigde
Nederlanden zelf een koloniale macht begint te worden, veranderen de
opvattingen over slavernij en slavenhandel, over vrijheid en onderwerping, over
tirannie en verdraagzaamheid. De paapse dwaling wordt een lucratieve handel
van de vrije burgers.

100

*Als de dominee zich nog verzet tegen slavernij en slavenhandel, heeft de
koopman aan hem geen boodschap meer. En vaak kan de dominee zelf er
inmiddels eigenlijk ook wel mee leven, zo lang de tot slaafgemaakten worden
onderwezen in het ware geloof en niet worden verkocht aan katholieken. Een
105 ‘Paepse dwaling’ doet niemand goed.*

En zo begon een, meer dan twee eeuwen durend misdrijf tegen de
menselijkheid van wereldformaat, te floreren. Zo’n zeshonderdduizend mensen
werden het slachtoffer van de Nederlandse trans-Atlantische slavenhandel. Over
110 het aantal slachtoffers van de Nederlandse slavenhandel in Azië bestaan
uiteenlopende schattingen, maar we moeten daar uitgaan van een zelfde orde
van grootte.

Dat pas verworven vrijheid samengaat met het ketenen van anderen, was,
115 natuurlijk, geen uniek Nederlands verschijnsel. Nadat in 1776 de Verenigde
Staten van Amerika zich onafhankelijk verklaren – overigens met een

onafhankelijkheidsverklaring die volgens sommigen verdacht veel leek op het bijna twee eeuwen oudere Nederlandse Plakkaat van Verlating – gingen ook daar vrijheid en slavernij bijna nog een eeuw lang hand in hand, niet alleen in de
120 praktijk, maar ook voor de wet. Vrijheid was in werkelijkheid witte vrijheid.

Pas in 1865, aan het einde van de Amerikaanse Burgeroorlog, wordt met het 13de grondwetsamendement het slavernijverbod voor de hele Unie van kracht. Rassenscheiding is er dan nog lang niet voorbij en rassendiscriminatie woekert
125 voort tot op de dag van vandaag. De schaduwen van onvrijheid, onverdraagzaamheid en de daaruit voortvloeiende ongelijkheid zijn ontegenwoordig lang. In de Verenigde Staten, maar ook in Nederland.

Steeds meer Nederlanders nemen kennis van het slavernijverleden, een
130 verleden dat óók deel uitmaakt van het ontstaansverhaal van Nederland.

Steeds meer mensen *erkennen* de fouten in dit verleden, ook als we niet per se het heden als maatstaf gebruiken. “[T]wijfel aan de rechtmatigheid lijkt als een rode draad door de slavernijgeschiedenis te lopen,” stelde Karwan Fatah-
135 Black onlangs vast.

Steeds meer mensen *herkennen* de doorwerking ervan in het heden, zoals institutioneel racisme dat nog steeds gelijke kansen vermindert en generatie na generatie toekomstperspectieven fnuikt.
140

Zien we een echo hiervan niet terug in het verschil waarmee we in Nederland en in Europa vluchtelingen uit Oekraïne ontvangen met hoe wij nog maar kort geleden vluchtelingen uit Syrië en Afghanistan verwelkomden?

145 We zijn op een punt aanbeland waar we moeten erkennen dat vrijheid en
verdraagzaamheid wel leiden tot verscheidenheid, maar daarmee nog niet tot
gelijkheid. De toeslagenaffaire bij de belastingdienst heeft dit pijnlijk duidelijk
gemaakt. Pijnlijk voor de overheid die in de spiegel moest kijken en aan artikel
1 van de Grondwet moest worden herinnerd; pijnlijk, in de eerste plaats, voor de
150 duizenden slachtoffers. Gelijkheid vereist dus méér dan verdraagzaamheid: een
maatschappij waarin wij, verscheiden als wij zijn, ook verbondenheid voelen en
uitoefenen. Alleen zo bouwen wij verder aan een maatschappij waarin echt
iedereen telt, aan een maatschappij die met recht een gemeenschap mag heten.

155 *

Alsof de eigen vrijheid niet zonder de onderwerping van de ander kan, zei ik zo-
even. Die gedachte kan ook opkomen als we minder ver terugkijken in het
verleden. Voor nationale ongemakkelijkheid hoeven we niet per se de blik te
160 richten op admiraal Lumey of de handelscompagnieën uit de 17de eeuw.

Net bevrijd van de bezetting door Nazi-Duitsland en de daarmee gepaard
gaande gruweldaden, gaat Nederland over de grens in Indonesië. Tussen 1945
en 1949 probeert Nederland met structureel extreem geweld – geweld dat zich
165 ook tegen burgers richt – de macht over Indonesië althans tijdelijk te behouden.
Vrijheid, verdraagzaamheid en verbondenheid zijn ver te zoeken. “Je moet hem
met een hamer op het hoofd slaan, dan zul je er meer uit krijgen,” adviseert een
Nederlandse officier aan een verhoorder in Indonesië op 24 september 1948.
We lezen deze collegiale raadgeving in de vorige maand verschenen
170 omvangrijke studie van het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en
Volkenkunde, het Nederlands Instituut voor Militaire Historie en het NIOD,
getiteld *Over de grens*.

En terwijl in de verhoorkamers van de Nederlandse inlichtingendiensten in
175 Indonesië de martelingen gaande zijn, onderhandelt een Nederlandse delegatie
bij de Verenigde Naties over de totstandkoming van de Universele Verklaring
van de Rechten van de Mens, een verklaring volgens welke iedereen
gevrijwaard moet blijven van marteling, iedereen het recht heeft op een eerlijk
proces en op vrijheid van meningsuiting en bovenal niemand willekeurig van
180 het leven beroofd mag worden. Als om de ironie compleet te maken zal de
Universele Verklaring, die op 10 december 1948 – een jaar voordat Nederland
de onafhankelijkheid van Indonesië erkent – door de Algemene Vergadering
van de VN wordt aanvaard, ook ieders recht bevatten om deel te nemen aan het
bestuur van zijn land. Nederland stemt van harte in met de Universele
185 Verklaring en in latere jaren ook met de verdragen die eruit zullen voortkomen.

*

En zo zijn we in het heden aangekomen. In het Nederland en de grotere
190 politieke gemeenschap waarvan wij deel uitmaken, de Europese Unie, waarin
vrijheid, verscheidenheid en verdraagzaamheid worden garandeert met wetten,
verdragen en instituten. Van het VN-Verdrag ter Uitbanning van
Rassendiscriminatie uit 1965 tot het Handvest van de grondrechten van de
Europese Unie uit 2007. Van het Europees Hof voor de Rechten van de Mens
195 uit 1959 tot het Internationaal Strafhof uit 2002.

Met de internationalisering van de bescherming van vrijheid, verscheidenheid
en verdraagzaamheid beogen wij deze waarden te vrijwaren van reductie tot
slechts belangen, omdat we, zoals gezegd, inmiddels weten dat de weg van
200 belangen naar waarden op geen enkel moment onomkeerbaar is. We kunnen
onzelf als staat niet altijd vertrouwen in het beschermen van onze waarden.

Ook in Nederland is internationalisering geen overbodige luxe. Want hoewel de Nederlandse grondwet sinds de Staatsregeling voor het Bataafsche Volk uit
205 1798 een groot aantal grondrechten op deftig papier beschermt, kent Nederland nog steeds geen Constitutioneel Hof dat deze bescherming in concrete gevallen in effectieve, bindende rechterlijke oordelen kan vatten. Voor grondrechtenbescherming moet de Nederlandse burger in eerste en laatste instantie nog steeds op Straatsburg vertrouwen. Aan internationale verdragen
210 mag de Nederlandse rechter namelijk wel toetsen, aan de Nederlandse grondwet niet.

De regering heeft onlangs toegezegd de uitwerking van constitutionele toetsing ter hand te nemen. Misschien is het jaar waarin wij het begin van de
215 geboorte van Nederland herdenken, het jaar waarin wij op tal van manieren zullen reflecteren op fundamentele rechten en waarden als vrijheid, verscheidenheid en verdraagzaamheid, een passende gelegenheid om eindelijk echt serieuze stappen te zetten op weg naar constitutionele toetsing in Nederland. De waarden waarvoor Nederland zegt te willen staan, verdienen na
220 450 jaar zulke bescherming misschien wel.

En toch... ik ben er van overtuigd dat hoe nuttig internationale en nationale institutionele bescherming van vrijheid, verscheidenheid en verdraagzaamheid ook is, het niet genoeg zal zijn. Effectieve bescherming van deze waarden
225 vraagt om meer dan een kaste van juristen en bestuurskundigen. Effectieve bescherming vraagt om een cultuur van mensenrechten, een cultuur waarin waarden beschermd worden, niet alleen belangen bevorderd.

Dat vereist reflectie op en erkenning van het verleden. Een reflectie waarin
230 wij de samenloop onder ogen zien en proberen te begrijpen, van een strijd voor verdraagzaamheid en een godsdienstoorlog, van een vrije republiek en een

bloeiende slavenhandel, van een deftige verklaring van universele rechten en extreem koloniaal geweld.

235 Vandaar dat het Adviescollege dialooggroep slavernijverleden heeft voorgesteld dit verleden, om het een gedeelde geschiedenis te laten worden, zichtbaar te maken met een museum, monumenten en herdenkingsdagen. Dat zouden we met meer zwarte bladzijden uit de nationale geschiedenis kunnen doen: erkennen en zichtbaar maken. En oog hebben voor de doorwerking in het
240 heden.

Het zichtbaar maken van zwarte bladzijden uit onze geschiedenis door onderzoek, onderwijs, voorlichting en kunstzinnige projecten, waarin uitdrukkelijk ruimte is voor tal van perspectieven, zal bijdragen aan het creëren
245 en versterken van de verbondenheid die nodig is om vrijheid, verscheidenheid en verdraagzaamheid tot duurzame waarden te maken. Zodat ik niet alleen mijn vrijheid wil en u de uwe gun, maar ook uw vrijheid wil.

Nogmaals, we hebben de nationale en internationale wetten en verdragen,
250 rechtbanken en toezichthouders nodig om vrijheid, verscheidenheid, en verdraagzaamheid te garanderen. Ze zijn nodig, maar niet genoeg. Om die waarden werkelijk te beschermen, zeker als de tijden guur worden, is verbondenheid nodig. Zodat we elkaar niet alleen verdragen, maar ook waarderen, niet alleen tolereren, maar ook appreciëren. Zodat we elkaar niet
255 alleen ruimte geven, maar elkaarin die ruimte vasthouden. Die opdracht is naarmate onze verscheidenheid toenam alleen maar dringender geworden. Het Nederland van 2022 is niet alleen het land van hen wier wortels te herleiden zijn tot de geboorte van Nederland, maar ook van hen die hier later wortelden en die ook vrijheid, verscheidenheid, verdraagzaamheid én verbondenheid willen
260 vieren.

* * *

265

Dagmar Oudshoorn is directeur van Amnesty International, afdeling Nederland. Tot 2020 was zij hoofd Operatiën bij de eenheid Amsterdam van de Nationale Politie en tussen 2010 en 2018 burgemeester van Uithoorn. In 2021 was zij voorzitter van het door de regering ingestelde Adviescollege dialooggroep slavernijverleden.

270